

A történelmi materializmus mint történelem- bölcészeti kérdés.

Írta: DÉKÁNY ISTVÁN.

Amidőn történelmi materializmusról van szó, nem is igen gondolunk arra, hogy két igen-igen különböző szempontból fogjuk föl. Él ez elmélet először is emberek ajkán, vagy azért mert különösen fontosnak tartják jövőnk alakulására nézve, vagy egyszerűen azért, mert érdekes egy elméletnek tartják. És akik különböző érdekes dolgok szemlélésében kedvüket lelik, többé-kevésbé elmés megjegyzéseiket nem titkolták el a történelmi materializmust illetőleg sem. De sokan feledik, hogy a történelmi materializmus lényegében egészen más kérdés. Külsőleg socialis politikának szokták tekinteni. így nem tagadhatók azon súlyos ellenvetések, melyek özönével árasztják el érvényességét. Ámde feledik, hogy mielőtt érvényét vizsgálónk, előbb pontos ismeretere van szükségünk. Amidőn érvényességét vizsgáljuk, mai szerepéből indulunk ki, midőn ismeretere törekszünk, kapcsolatba hozzuk egyrészt azzal a korrallal, melyben keletkezett, másrészt azokkal a problémákkal, amelyekkel szoros kapcsolatban áll. Ezek nélkül elvágjuk természetes környezetétől, mely csak zavart szül, és a problémák áttekintését homályossá teszi. Környezetével együtt vizsgálva sok vonatkozása világossá teszi, hogy itt lényegében történelembölcseleti kérdés forog szóban. Ha mint ilyen tárgyilagosan vizsgáljuk, egyedül a tudományban játszott szerepének ismeretere törekedve, úgy magától föltárú előttünk gépies bírálatának ezernyi gyöngéje, kicsiny tévedései.

Pedig ép történelemírók szoktak vele szemben történelmi módszer nélkül eljárni. A történelmi materializmus új történelmet hirdet, ezzel szemben sokan védik a régit, anélkül hogy jól ismernék, mi a történelem, hogyan jó létre, mik bizonyosságai,

mi ismerettana? Mint a legtöbb korszerű ismerettani gondolkodó, a nagy alapvetőhöz, KANT-hoz fordul felvilágosításért. De tapasztalni fogják, KANT-ot más érdekelte, ő nem kérdezte mi a történelem, hanem azt, hogyan lehetséges természettudomány. A hatalmas Kritikában erre adta meg a feleletet. Azóta nagy eszméi kétszer is új életre keltek, s a természettudományok is, legalább gyakorlatilag, lehetőségességüket fényesen bebizonyították, a XIX. század versenyzett nagy természettudományi fölfedezésekben. De a történelem is. Míg amott a kísérletezés járta, addig itt – a források átkutatása, a történelemtudós ép oly fáradhatatlan volt, mint a természettudós. Ámde míg itt szigorú vizsgálat alá vették eljárásuk alapelveit, és pedig oly sikerrel, hogy ennek következtében a természettudományi megismerésmód mindenüvé elhatolt, a logikákat épúgy előzönlötték a saját módszerüket igazoló példák és elméletek, mint amennyire a művelt emberiség széles köreiben otthonos sőt divatos lett a természettudományi fölfogásmód, addig a történelem ezzel szemben semmit sem tett. Itt egyre csak kutattak tovább, mit sem törődve eljárásuk helyességével, a történelem ismerettanának kérdéseivel.

Pedig megboszulta magát. Így történt ugyanis, hogy az emberek kezdtek kételkedni abban, hogy a természettudományi megismerésmódon kívül más mód is létezik. Ezalatt a történelem egyre várta a maga KANT-ját, aki fölvesse és megoldja, hogyan lehetséges már most a történettudomány? Míg a történelmi skepticismus kora a tudományban egyre több veszélyvel fenyegetett, és a történelem kutatók közönbössége egyre hatalmas maradt, addig egy csomó új elmélet tűnt föl. Akik ismeretannal foglalkoztak, egy RICKERT, egy SÍMMELE, amaz freiburgi, emez berlini tanár, vagy módszertannal, mint RERNHEIM, vagy SEIGNOBOS, emez párizsi, amaz greifswaldi tanár, nem hagyhatták szó nélkül az egyoldalú fölfogást. De amit tettek, mind csak a legeslegutolsó évek eredményei. Új, friss és heves vita indult meg, de a szakemberek zöme mozdulatlan maradt. Ez orthodox történelemírók a régi kerékvágásban, a begyakorlott módszerekkel haladnak tovább. Hasonlóképp keveset törődnek ismerettani, történelembölcseleti kérdésekkel a d i l e t t á n s naturalista történelemírók, akik ha nem is sokat kutatnak, de ajkukra vesznek történelembölcseleti szólamokat, gya-

nútlanul. Legfőbb meggyőződésük az, hogy minden történelem írás igaz, hogy fáradságos, de roppant könnyű egy föladat, egyszerűen csak le kell írni ami volt, úgy amint volt. Történelem és történet voltaképp nem is különbözik egymástól. – Roppant kevesen vannak azok, akik egyszersmind értik eljárásuk alapelveit is (pl. SEIGNOBOS), akik érzik, hogy helyes módszer nélkül legjobb akarat mellett is téves eredményhez jutunk. De valamennyinek föltűnik, hogy módszerüket újabban – nem ismerik el; pedig ők hisznek benne. Akad egy-egy történelmi materialista, vagy egy LAMPRECHT, aki homlokegyenest ellenkező eljárást követ, és a művelt emberiségnek széles köreit nyerik meg fölfogásmódjuk számára. Hatnak, öntudatlanul természettudományi elveknek hódol még egy-egy – történelemíró is. A tények történelmi fölfogása háttérbe szorul. Az ismeretani fejlődés e korszakában született meg és lett nagygyá a történelmi materializmus elmélete, a történelembölcseleti decadentia a történelmi skepticismus és a természettudományi módszer nagy térfoglalásának a k órában.

Az ellentét elviselhetetlenné vált; ekkor válik a történelem kérdésének kiváló fontossága tudatossá. Mi a történelem? Vegyünk egy példát. Berlinben járunk, a muzeumok látogatása foglal el, amidőn az izzó nap rábír, hogy a hűvös *Pergamon Museum* alatt keressünk menedéket. Bizonyára eleve tudjuk, hogy ott egy kiásott templom van föllállítva, a görög ásatások értékes eredményeivel. Felötlik, hogy egy dombormű-rengeteg gyönyörűen van összeállítva. Sok alkatrésze ugyan hiányzik, összetörött, elporladt, vagy valamely barbár betörés fosztotta meg a templomot értékesebb szobraitól. És íme mégis összhangzó egészét látunk magunk előtt. A műremeket rekonstruálták. Sajátságos egy eljárás, roppant nehéz, valóban művészet. Habár bizonyára nagyon különbözik a művészi alkotástól, mert itt a művész képzelete teljesen meg volt kötve, teljesen alkalmazkodni kellett a fölászott töredékek előző összhangjához, mégis bizonyos teremtés nyilvánul benne a hiányzó részek kiegészítésében. Ismeretani gondolatokat szövő utas kevés akad. Aligha ötlött föl az, hogy a *Pergamon Museum* műemlékeinek összeállítása ép oly lelki funkciót, ugyanoly eljárást követelt a művésztől, mint aminő a tör-

i én elemírőé. A történelemíró is ás, kutat források után, ő is számtalan töredéket kap, neki is helyre kell állítani azok összhangját, képzelete is megvan kötve az ismert források által. Ő is reconstniál, és amennyiben ebben része van művészi alkotásnak, annyiban mondhatjuk ma is a történelemírást művészetnek. De másrészt élesen el is tér tőle, mert ama sajátos lelki funkció érdekes keverékét mutatja az alkotásnak, de másfelől a hűséges alkalmazkodásnak is. Akik a történelmi materialismus módszertanát eddig bírálták, támadták ez utolsó nevében és figyelmen kívül hagyták az utolsót.

Mi a reconstitció lényege? Nyilván az összhang felkutatása s létesítése kiegészítés által. Hogyan történik ez? Most jövünk kérdésünk legnehezebb problémájához: a történelemíróhoz. Eddig mindig a történetet vizsgálták s nem azt, hogyan lesz belőle írott, tudományos mű: történelem (Geschichtswissenschaft.), mindig azt, hogyan lett a múlt, a történet, s nem azt, hogyan lép a történet, a múlt tudatunkba, hogyan alakú át a történelemíró elméjében, hogyan lesz történelemmé? Nyelvünk e fontos különbségtételt is megengedi, sem a Geschichte, l'histoire, story, history nem fejezheti ki, hogy a szemünk előtt is lejátszódó történeti folyamatok tudományos leírása eme folyamatoktól lényegesen különbözik, sőt különbözniük kell ismerettani okokból. Nálunk SCHWARCZ GYULA írásaiban láttam először, de a német tudomány újabban a »Geschichtswissenschaft« fölvételével szintén gondosan elkülöníti, habár többen tiltakoztak ellene, épen a történelemírók közül. Ép szakemberek előtt maradhatott e fontos különbség rejtve?

Ha történelmi műveket vizsgálunk, szembe tűnik egy csomó fogalom, mely a legsajátosabban eltérő jelenségkomplexumokra egyformán, alkalmaztatik. Hallunk pl. francia vagy angol forradalomról, de a legnagyobb zavarba ejthetünk bármely szakembert is, ha a »forradalom« mivolta után kérdezősködnénk. Ujabban természettudósok szelíd mosolygással tekintenek a »történelmi fogalmak« zavarára, az ő fogalmaik tudományos használatuk előtt pontosan meg vannak állapítva. S némi rosszakarattal hozzá is tehetnék, hogy tényleg a legkülömbözőbb jelenségeket nevezték »forradalomnak.« SEELEY*)

*) Id. Life and times of Stein I. k. II. rész 2. fej. (3 köt. 1880.)

a XVIII. sz. végéről egész sereg oly mozgalmat mutat ki cambridge-i hallgatóinak forradalom gyanánt, melyet mi távolról sem tekintünk annak. E sajátságos zavarról szól SEIGNOBOS*) is: L'histoire est une science encore si rudimentaire (si même on peut sans dérision l'appeler une science), qu'elle n'a pas de vocabulaire technique. Pour désigner les phénomènes politiques, les historiens ont emprunté au vocabulaire des juristes ou des philosophes des termes abstraits qui sont entrés dans la langue historique. Ces termes ne recouvrent que des notions vagues, notre ignorance de la nature intime des phénomènes politiques ne nous permet pas encore d'en acquérir d'autres; mais ils les déguisent sous une apparence de précision technique. A történelemírót tudományos nevelése viszi bele s éppen ennek kritikátlanságát, sőt öntudatlan voltát vonták újabban kétségbe jogosultsága szempontjából, pedig a tudatosság a cselekvés célszerűsége szempontjából nem szükségszerű követelmény. Mindenesetre azonban legelső eszköz gyanánt fordulunk hozzá, amint az addigi eljárás nem vezet célhoz. S amint a történelmi materialismus föllép tudatosan, sőt rikító formában egy történelembölcseleti elvvel, sokan bírálván, czáfolván a régi nevében, feledik, hogy itt egy módszertani tekintetben kiváló haladásról van szó.

Igaz, hogy későbbi normativus fölvételével szint abba a hibába esik, amely a régi módszernek fő hiánya, szintén heterogeneus jelenségcsoportokat nevez »osztályharc« néven, mint a történelem, melyben forradalom, szabadságharc, vallás- és polgárháború, fölkelés, zendülés a legsajátságosabb keverékben követték egymást. Mért maradt tehát eljárásuk öntudatlan volta és fontos különbségek föl nem vétele ismeretlenül maguk a történelemírók előtt? Mert eljárásuk teljesen megfelelt céljuknak, avagy céljukat nem tűzték messzebb, mint ameddig régi eljárásuk annak elérésére elegendő volt. Midőn eljárásuk elégtelenné vált, akkor lettek figyelmessé a történelem ismeretánára, akkor jutottak ama különbség fölvételéhez is, hogy a történelem fogalmában bent van az, amit addig ki-

*) Histoire politique de l'Europe contemporaine. 5. kiad. 1908. X. 1.

küszöböltek; a történelem író sajátos egyéniségével; ez pedig annyit jelent, nem a forrásoktól egyedül függnék az »adat«-ok, hanem a történelemírótól, sajátos értékétől is. A történeti anyagot vizsgálták s rejtve maradt, hogy sohasem volt szándékukban a kútforrásokat mind en tekintetben megfigyelni, s mivel az adattá értékelés a történelemíró egyéniségéből magyarázható meg, fogalmainak fejlettségéből, ismereteinek köréből stb., úgy a »történelmek« lényegesen különböztek egymástól, egy MACAULAY-t, GREEN-t, RANKE-t, MOMMSEN-t Vagy LAMPRECHT-et műveik alapján könnyedén elválaszthatjuk, műveikben letéve lévén egész szellemük. Minden történelemíró, habár öntudatlan is, fontosságuk szerint, vizsgálat alatt közbötlelenül elválasztja, át alakítja a történeti tényeket. Végső eredményében célja: a tények chaotikus halmazából, a történeti egyedek, unicumok végtelen tömegéből tudományos (s nem paedagogiai szempontok által vezérelt) egyszerűsítést létrehozni. Minden történelemíró megtette, de öntudatlanul. Amidőn a történelmi materializmus föllépett, tudatosan, a gazdasági jelenségek nyomán eszközözendő egyszerűsítés elvével, a történelemírók kötelességüknek hitték ez ellen tiltakozni, »a tudomány nevében,« a »szakszerű ismeretek« érdekében (mint HORNYÁNSZKY dolgozatában.)

Sőt »semmitmondó chablon«-nak vélték s dogmatizmusnak ítélték a történelmi materializmus dogmáját, de vele szemben nem tettek mást, mint hasonlókép dogmát állítottak föl, csak-hogy régibbet. A XVIII. század végén ugyanis több történelem-philosophia keletkezett, melyek hatása történelemírók művein még ma is észrevehető. Valamennyiök egy közös kiemelkedő vonást hordanak magukon, azt, hogy érdeklődésük kivált a ζ állam felé irányú. KANT történelembölcseleti műve (1784.) szerint: »az állam volt az, mely lehetségessé tette a világtörténet egészben véve szabályos menetét. . .« sőt még jóval később HEGEL is az államot tekinté »a szellem legtökéletesebb megvalósulásának,«*) ugyanígy FICHTE és mások is. Minden tehát, ami az állammal állott kapcsolatban (közigazgatás,

*) Id. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Brunstád kiadása 1907. 95. 1.

adózás, törvényhozás, parlamenti élet, külpolitika stb.), ennek révén rendkívül fontossá vált a történelemben. Ha az akkor keletkezett történelmi műveket vizsgáljuk, valamennyit e történelembölcselettől áthatva látjuk. Kivált RANKE, aki e szempontból kiválóan vizsgálta a történetet, de a rankiánusok is, SYBEL, WAITZ, az egyént is csak annyiban vizsgálta, amennyiben az állammal kapcsolatban állott, tehát mint «polgárt» (ki esetleg kérvényt nyújt be, néha választ, mindig adózik, törvénykezik, avagy a törvényeknek alá van vetve.) De hová lett a társadalom? A gazdaság? A művelődés egyes ágainak fejlődése, művészet? Ezeket is csak annyiban tárgyalja, amennyiben kapcsolatban áll az állammal? Itt ama történelmi művekben vázlatok vagy üres lapok állnak. Az ember nem mint polgár fejlődik, hanem mint ember, azért az egyéni fejlődést hiába keressük, még oly kiváló esetben is, mint HARDENBERG.*) Egy ily nagy és kiváló műből sem lehet megérteni, hogy hogyan lett oly nagygyá. Szóval a XVIII századbeli történelembölcseletet alapú vevő történelem az egyént s a társadalmat nem ismeri, mert egyszerűsítése más alapon történt. Ez, amelyet eddigelé a legkiválóbb történelemírásnak tekintünk, »az összetett történeti és sociologiai kérdésekben a primitivismust teremti meg, mely mindenáron egyszerűt, sőt egyest akar adni a természeténél fogva összetett és többszerű helyett.« (HORNYÁNSZKY a 202. l-on.) Ezt a »mindenáron egyszerűt« maga a történelem, tudománya természetéből kiindulólág tűzi ki magának, s épúgy a történelmi materializmus elvei nyomán induló történelemírás lényege, mint másé. Amidőn pedig az állam helyett a gazdasági társadalom lép a történelem tudatába, e tudomány történetében kétségtelen oly fejlődés indul meg, melyet alapelvében magasabb foknak jelölhetünk. A történelem nagyobb történeti anyag birtokába jut; kutatási köre sokkal inkább ment formák folytonos vizsgálatától. Maga a társadalom lép ezzel a történelem terére, a jelenségek érthetőbbekké lesznek. Ez az a »némi igazság«, amit HORNYÁNSZKY említ, mint a történelmi materializmus lényeges elemét.

*) Hard. u. die preussische Geschichte. 1793-1813. RANKÉ-től. 3 köt.

A gazdasági társadalom ezernyi mozgalma a megismerés szempontjából szintén egyszerűsítésre szorul. Az egyirányú és homogénes törekvések adják a társadalmi »osztály-«ok törekvéseit (harczait). Ebből áll a történelem, (MARX ugyan mást vélt kifejezhetni, de figyelmes szemlélete írásainak világossá teszi, hogy a megismerés volt előtte a fő, ő professornak készült, és e jellegét sohasem veté le teljesen), ebből áll a történelmi materializmus egyszerűsítése, de aki ebben mást, valami valósággal létezőt gondol s nem a megismerés számára alkotott fogalmat, fogalmi realizmusban leledzik. Alapelvben azonban a történelem fogalma szükségessé teszi az azonos törekvések együvé foglalását, esetleg mint osztályharczot is. Gyakorlati kivihetőség szempontja egyedül az, melyből kifogásolható. Vajjon valamennyi törekvés együvé foglalható-e egy-egy osztályharcz fogalmába, kérdéses, mindenesetre azonban alapelve módszertanilag kétségtelen követelmény. Ha tehát osztályok fölvétele lehetséges, annyit tesz-e ez, hogy egyszersmind osztályellentétek, egymást kizáró eltérések fölvétele is lehetséges? Mindenesetre roppant kétséges; hasonlóképp az is, hogy egyáltalán osztályozható-e a társadalom. Egy másik nehézség is merült fel. Ha föltesszük, hogy elvonultan él egy egyén, mint DESCARTES, avagy más, aki nem küzd társadalmi mozgalmakban s nem sok kapcsolata van valamely állammal, úgy ő – talán később fölismerik, hátrahagyott művei értékét, hatalmas gondolatait s nagy mozgalmat idéz elő – mindamelltt a történelmi materialista, avagy állampolgári történelem számára nem létezett, nem élt s így később, bár ismeretlen erő gyanánt, mégis föllép a történelemben. Ily irracionális eredmény csak úgy lehetséges, hogy mind a két történelembölcseletben nagy hiányok rejlenek. Ez egyszersmind világossá teszi egyszerűsítésök alaptermészetét: mind a történelmi materialista, mind az állampolgári történelem el iminálja az egyént. Mért? az egyéniség a maga ezernyi változatával, végtelen összetettségével rendkívül nehezen közelíthető meg a történelmi megismerés számára. A történet individuális anyaga, unicum-complexuma rendkívüli, s amennyiben történetben – ismervén alapfölfogása lényegét – ismétlődést föl nem vehetünk s ily értelemben minden unicum, az unicalis fölfogás rendkívüli nehézségeinek természetes sejtelve mind a két történelmi fölfogást az

egyéniség (emberek, korok, népek, mozgalmak egyéni voltának) eliminálására vitte. A renaissance kora –kicsiny időszak a világtörténetben – például szolgálhat e complicitáságra, melynek unicitás fölfogása legkiválóbb historikusát: BURCKHARDOT is arra ösztönzé, hogy csak » kísérlet «-nek nevezze páratlan művét. Ily rendkívüli nehézségek leküzdésére sem az állampolgári, sem a materialista történelem nem vállalkozik, foglalkozik, ami az egyéneket közös akcióra bírja (gazdaság), és amennyiben közös vonások fölvételében egymással osztoznak (mint egy-egy »osztály« tagjai). Ebből a szempontból bizonyos távolodást jelent a történelmi fölfogásmódtól, amelyet egyedül keletkezése vázolt körülményei tesznek érthetővé, de egyszersmind az sem tagadható, hogy a történet fölfogására ezzel egészen új és termékeny perspectiva tárul elénk: a (HORNYÁNSZKY által is kiemelt) »collectívus szempont« (mely azonban az »egyéni helyett« nem »mindenesetre fontosabb szempont a történész számára«, ha RICKERT ismeretnát jól átgondoltuk).

Egy dombormű reconstruálása aránytalanul könnyebb, mint egy történelmi koré, mert annak harmóniája már megvolt, másrészt életteljes, de merev alakokról van szó. Minek alapján reconstruálható korok élete? Míg tények értékelése, adatok megállapítása a történelemíró egyéniségétől függ, addig a kor életének reconstruálása koráéval áll kapcsolatban. Mindenik kor a maga küzdelmeit akarja megismerni régebbi korokban is. Jelen korunk így a társadalmat keresi a történetben, sőt gazdasági átváltozást: ez magyarázza meg a történelmi materialismus természetét is, melyet célja is világosabbá tesz: a jelenlévők tudatára hatni azáltal, hogy föltűnteti a történet változásaiban a magáét, mint örök mozgalmat. Ez magyarázza meg, miért volt szükség a történelmi materialismus elveit először bővebben formulázni egy kiáltványban. (Das communistiche Manifestben, a forradalmak évében.) Ha megalapítója szándékait vizsgáljuk, világossá lesz, miért választották a gazdasági elvek jelképezésére a materialismus szót, s nem az oekonomismust, (amelyben utódai kétségtelen roppant erősségre akadtak volna). Akkor kezdődött a materialismus divata, a HEGEL és számos idealista bölcsészetének szükségszerű ellenhatásaként. Egy egész sereg új gondolat törekedett kiszorítani a régit, a materialismus vonzóerőt gyakorolt újdonsága révén az olvasókra,

azért választották a materialismust, hogy ezáltal népszerűségében osztozzék. Mint minden kezdő vállalkozás, hypostasál, korai általánosításokba téved, érzi a tanítványi viszonyt HEGEL-t szemben. És mindezeket a természetszerű folyamatokat még ma is régi voltuk miatt támadásokkal 'illetik, sőt többen a »múlt század közepe után beköszöntő lapos anyagiassági háborúnak (sic) előfutárja« gyanánt tüntetik föl. Minő kár, hogy MARX a saját kora embere volt! S így »sohasem emelkedett túl a naiv dogmatismus hitén.« Ha mi történelmileg fogjuk föl, nem tagadhatjuk, hogy a gazdasági fejlődés s az osztályok fontosságát küzdő állapotukban erősen kiemelve (amazt talán a történelemben, de emezt inkább a történetben szeretné) nem lép túl a homályos sejtésen. Új fogalmakat keres (ideológia) küzdök a nyelvvel; de mindebben a külső látszatot különböztessük meg jól a belső tartalomtól. A kritikusokat sok mellékes körülmény támadásokra ingerli (mást nem mond a kiemelésnél, amidőn állítja, hogy a gazdasági élet mindennek az alapja, minden más pedig csak fölé van építve, csak Überbau. Vajjon MARX meg tudja mondani, hogyan van fölé építve?) A lényeg az, hogy a módot figyelmen kívül hagyta, ez a nagy hiány az osztályküzdelemnél is, mely nála a történelem egyetlen kategóriája gyanánt látszik föllépni, mely nélkül történetfölfogás nem lehetséges. Bírálói ez általános formákat is bírálat alá veszik.

Pedig MARX igen sok esetben csak HEGEL-lel együtt érthető; a hegeli fordulat itt ez: ami fontos, az – létezik. Számára a centrális hatalmas érték a proletariátus győzelme, ezzel fontossá lett minden osztályharcz, és a főntebbi formula kulcsa: »a történet-osztályharczok összege« elvének*) Minden naiv fogalomrealismus így kezdődik. Hasonló kezdő törekvés nyilvánul az »ideológia« hypostasálásában, illetőleg azon fölfogásban, mely szerint az ideológia, mint a gazdasági folyamatok járulékos jelensége lép föl. Szóval ha a történelmi materialismus MARX-féle megalapítását tekintjük, minden rámutat az elmélet kiforrotlanságára, de egyszersmind nem tekinthető az elmélet mai érvényének czáfolatául. Itt egy teljesen más fogalom analysise szolgálhat kiinduló pontul. RANKE történelem-

*) Id. WINDELBAND: Die Philosophie im Beginn des XX. Jahrhunderts. Heidelberg, 1904/5. II. k. 106.

bölcseleti műveiben felöltő a fejlődés hiánya. Mindenütt »történeti mozgás« (geschichtliche Bewegung) fordul elő, mely rendkívül jellemző RANKE és számos követője fölfogásmódjára nézve. A fejlődés fogalmában bent van, hogy a fejlődő részek valami (egységes, szerves) kapcsolatban állanak egymással. Magában rejt bizonyos egységet. Ez a történeti mozgásban nincs meg. Itt egyszerű változásokat tapasztalunk az összefüggés tudata nélkül. Ezért érdekli minden a rankianusokat, itt válik érthetővé DOVE elmélete: atörténelemíró (Ranke) tárgyilagossága nem közönbösségben áll, hanem érdeklődése sokféleségében. Ez a sokféleség pedig abból ered, hogy minden, ami föltűnő (mert mozgás), a kezdő történelemírót érdekli, amint a gyermek észrevételét sem vezeti eleinte más, csak a föltűnő (mozgás). Ebből érthető RANKE ama vonása is, hogy a társadalom fejlődését nem rajzolja, mert ennek »mozgása« csak távolabbi korok összehasonlító szemlélete útján tűnik föl.

A történelembölcseleti elvek későbbi fejlődése tette csak lehetségessé, hogy a mozgás megismeréséről a fejlődésére meheszenek át. Rendkívül jellemző, hogy MARX is »történeti mozgás«-ról szól; a communisták állításai sem egyebek, mint egy szemünk előtt lejátszódó történeti mozgásnak, egy létező osztályharcz tényleges viszonyainak általános kifejezései.« Fejlődésről itt szó sincs, csak egyes » fejlődések «-ról tesz többször jellemzően említést, de átlag »a communisták mindig az összeség mozgásának érdekét képviselik« – ami ma már nem is érthető. Mozgás és fejlődés még nem különültek el, és amennyiben egy nemzedékkel később él, mint RANKE, annyiban történelembölcselete is későbbi, avagy inkább sajátos keveréke újnak és réginek, s ép ez teszi őt érdekessé a tisztán tudományos kutató előtt is. Ez vezet összes elmélete legmélyére; szó sincs arról, hogy az emberi társadalom együttesen fejlődik, részei egységet alkotnak és fejlődés az egyik téren nincs a másik szükségszerű rovására. Nála a proletariátus fejlődésének szükségszerű akadálya a bourgeoisie. Íme látjuk, mint játszik közre szükségszerűleg történeti sajátos fölfogása a tények vizsgálatánál. Osztályok nem fejlődhetnek együttesen, mert ő még egységes társadalom-fejlődést nem vesz föl, az egységes fejlődés tudata nála

még egyáltalán nincs meg. Az osztályok csak egymással szemben »mozoghatnak«, mozgásuk harc (SOMBART*) szerint: ami MARX-ot képessé tette, hogy a XIX. század társadalombölcselei között első rangra emelkedjék és HEGEL meg DARWIN mellett korának eszméire a legnagyobb befolyást gyakorolja, az volt, hogy ő a történelem-bölcselet akkori legmagasabb formáinak ismeretét egyesítette a társadalmi élet legmagasabb formáinak ismeretével.« Igen, akkor az ő elvei legmagasabbak lehettek, de ma már nem azok. – A MARX nyomán induló történelmi materializmus tehát a genetikus történelmi fölfogás korában érvényét veszítette, a múlté. A XIX. század második felének hatalmas gondolata: az egységes fejlődés eszméje lehetetlenné tette az »osztályharc« tudományos érvényét.

MARX történelem-bölcseleti érdeme nem az amit t e lt, hanem az, amire figyelmeztetett: a gazdasági jelenségek kétségtelen fontosságára a történelemben is. E mellett egy-két ki nem kristályosodott fogalma, tévedései elenyésző csekélységek, és nem vehetők komolyan. Ha pl. ő eszmei rugóknak semmi szerepet nem tulajdonít, önmagától a gazdaság nyomán minden megváltozik, akkor minek írta ő a Manifestet, és egy sereg cikket? Vagy ha ideológiája minden gazdasági kornak más, úgy kívánja, hogy mindenütt a történelemben az ő kora fölfogása döntsön? Így alaphibája a történelmi igazság hiánya. Ezek a prolegomenák a történelmi materializmus elméletéhez, a fogalmak analysiséből indulva ki, nem azok alkalmazhatóságának czáfolatából. Ha így az ő történelmét átgondoljuk, nemcsak jeles oldalait véve szemügyre, úgy nem adhatunk igazat, SOMBART-nak, hogy az utó piaci socializmus vele megszűnt. Az utópiai törekvést ő csak más t érre vitte. Alkotott a társadalom helyett fényes utópiát a jövő történelméről, mely már is a múlté.

*) Sozialismus und soziale Bewegung. 6. Aufl. 1908. 59 1.